Универзитет у Београду

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Наставно-научном већу

Извештај Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације *ПОКЛОНИЧКА ПУТОВАЊА: АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРЕДСТАВА О МАНАСТИРИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ КОД ПОКЛОНИКА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА* кандидаткиње Биљане Анђелковић.

На седници Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 18. фебруара 2021. године, изабрани смо у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *ПОКЛОНИЧКА ПУТОВАЊА: АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРЕДСТАВА О МАНАСТИРИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ КОД ПОКЛОНИКА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА* коју је поднела кандидаткиње Биљана Анђелковић, докторанткиња Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и истраживач-сарадник Етнографског института САНУ.

Прочитали смо докторску дисертацију и Наставно-научном већу подносимо

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Биљана Анђелковић рођена је 1984. године у Крушевцу где је завршила основну и средњу школу. Основне студије етнологије и антропологије уписала је 2003. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Мастер студије на истом одељењу завршила је 2011. године одбранивши мастер рад на тему *Казнено-поправне институције као инкубатори идентитета.*

Након дипломирања, у периоду од 2008– 2010. радила је у Народном музеју у Крушевцу, где је стекла звање кустос-етнолог. Била је учесник бројних домаћих и међународних пројеката. У досадашњем раду се бавила истраживањем детињства у традиционалној култури Срба, гастербајтера, ромске популације, особа које живе са

ХИВ-ом, идентификацијским процесима код осуђеника и малолетних деликвената, нематеријалним културним наслеђем, а посебно истраживањем ходочашћа.

Од 2018. године запослена је у Етнографском институту САНУ као истраживач-сарадник.

Докторска дисертација *ПОКЛОНИЧКА ПУТОВАЊА: АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРЕДСТАВА О МАНАСТИРИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ КОД ПОКЛОНИКА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА* проблематизује праксу поклоничких путовања у манастире Српске православне цркве (СПЦ) у савременом периоду и бави се истраживањем представа о манастирима Српске православне цркве код поклоника. Кандидаткиња полази од тога да је наше разумевање стварности посредовано културом условљеним представама и у складу са тим испитује процес конструисања представа о манастирима СПЦ. Као оквир проучавања изабрала је организована поклоничка путовања, будући да је ту реч о сложеној интеракцији различитих актера (организатори путовања/водичи, монаштво и поклоници) који, свако на свој начин, показују интерес за институцију манастира.

Истраживање за потребе дисертације вршено је у периоду између 2013. и 2019. године. Највећи део етнографске грађе прикупљен је током путовања са организованим поклоничким групама које су ходочастиле у манастире Српске православне цркве у Србији, Црној Гори и Хрватској. Приликом истраживања кандидаткиња је користила квалитативну методологију, служећи се методом посматрања с учествовањем, интервјуа уз употребу полуструктурираног упитника и неформалног интервјуа. Докторска дисертација формирана је према „Упутствима за обликовање докторских дисертација“ Универзитета у Београду и одговара стандардима очекиваним од завршних радова на докторским студијама. Дисертација се састоји од 268 страна писаног текста, односно, 118621 речи или 781277 карактера, са библиографијом. Делови дисертације су представљени у релевантним научним публикацијама и на научним скуповима.

2. Предмет и циљ дисертације:

Предмет докторске дисертације Биљане Анђелковић јесу представе поклоника о манастирима Српске православне цркве. Кандидаткиња је пошла од претпоставке да ми нисмо у стању да перципирамо појаве и процесе по себи, онакве какви јесу, него их доживљавамо у складу са сопственим унутрашњим потенцијалима и садржајима, што значи да о њима градимо представе које у већој или мањој мери одговарају стварности.

У том смислу поклоници у манастирима виде сопствене пројекције које су културом условљене и посредоване. Процес опажања, прихватања и прераде различитих представа, а, у складу с тим, и уобличавање верске праксе, представља основни предмет проучавања у овој тези.

Један од главних циљева истраживања био је дефинисање или систематизација основних или преовлађујућих представа о манастирима СПЦ код поклоника. Други циљ је био да се утврде фактори који доводе до актуелног обрасца „замишљања" манастира, тј. да се препознају, издвоје, дефинишу и систематизују релевантни фактори који су утицали на формирање скупа преовлађујућих представа о манастирима које данас налазимо код поклоника. На крају, циљ је био да се провери колико представе о манастирима утичу на различите обрасце понашања, односно на ритуалну праксу на поклоничким одредиштима.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

Кандидаткиња је током истраживања проверавала неколико хипотеза:

1) Организована поклоничка путовања представљају поље интеракције унутар кога различити актери врше дистрибуцију и размену наратива и представа о манастирима;

2) Организована поклоничка путовања омогућавају Српској православној цркви да успостави „контролу" над дискурсима о манастирима и да уједначи представе, знање и праксе у њима;

3) Представе о манастирима СПЦ су махом позитивне, будући да манастири представљају готово једину институционалну, али и културну везу са претходним фазама развоја српске државе и српске нације;

4) Представе о манастирима су релативно независне од представа које верници имају о православљу уопште, као и о СПЦ као институцији;

5) Представе о манастирима су производи настали из међудејства већег броја фактора (историјских прилика, политичких фактора, интереса различитих институција и појединаца, као и индивидуалних искустава).

Кандидаткиња је током истраживања потврдила све полазне претпоставке изузев хипотезе да организована поклоничка путовања омогућавају Српској православној цркви да успостави контролу над дискурсима о манастирима. Утврђено је да Српска православна црква није у стању, а није ни превише заинтересована, да врши

контролу организатора поклоничких путовања, укључујући и званичне поклоничке агенције СПЦ.

4. Кратак опис садржаја дисертације:

Докторска дисертација састоји се од осам поглавља у којима се проблематизује пракса поклоничких путовања у манастире Српске православне цркве у савременом периоду и то тако да је, са једне стране, вршено истраживање репрезентације манастира током путовања, а са друге, истраживање перцепције манастира код поклоника. Кроз поглавља ове дисертације кандидаткиња показује да поклоници – различити у погледу пола, образовања, занимања, материјалног статуса, али из исте културне средине – представљају и наративизују свој боравак у манастирима и саме манастире на одређени начин, без обзира на индивидуални мотив одласка на поклоничко путовање.

У првом, уводном поглављу, кандидаткиња даје основне напомене о самој теми и спроведеном истраживању, упознајући при том читаоце са предметом и циљевима дисертације. Поред уводних напомена, овај део рада садржи два подпоглавља. У првом је направљен историјски осврт на праксу ходочашћа код Срба кроз векове, захваљујући чему ходочашће посматра у дијахронијској перспективи, а што јој омогућава да неке од представа о манастирима контекстуализује. Овај део дисертације је значајан и као основа за разумевање праксе ходочашћа у савременом периоду, али и за поређење ове праксе пре и након развоја праксе организованих ходочашћа током осамдесетих година двадесетог века. У другом подпоглављу кандидаткиња приказује јавне дискурсе о манастирима, како би приказала начин на који се данас пише или говори о манастирима СПЦ у јавном простору у Србији.

У другом поглављу кандидаткиња представља теоријско-методолошки оквир, нудећи преглед најважнијих парадигми и теорија о ходочашћу у антропологији. Полазећи од Тарнерових концепата комунитаса (communitas), лиминалности и антиструктуре (Turner 1969; 1973; 1974a; 1974b; 174c; 1975); затим нове парадигме коју су поставили Џон Ид и Мајкл Салнау (Eade and Sallnow 1991) који измештају фокус са социјалних односа на конструисање ходочасничких одредишта; те приступа Симона Колемана и ЏонаИда који уводе кретање као важан фактор у истраживању ходочашћа (Coleman and Eade 2004); кандидаткиња ствара сопствени оквир прилагођавајући га истраживању православних ходочашћа којима се бави. У овом поглављу кандидаткиња

даје одређење основних појмова и пракси којима се бави у дисертацији: *манастир*, *(културна) представа* и *организована поклоничка путовања* и детаљно описује методолошки поступак прикупљања грађе и анализе прикупљеног материјала. Кандидаткиња користи квалитативни методолошки приступ, полазећи у прикупљању грађе од класичног метода посматрања са учествовањем, као и формалних и неформалних интервјуа, док за анализу прикупљене грађе користи, пре свега, анализу наратива и анализу дискурса. У посебном делу поглавља у коме износи тешкоће приликом истраживања организованих ходочашћа, користи ауторефлексивни приступ, преиспитујући сопствени однос према овој пракси и позиционирајући себе у односу на ходочаснике.

У трећем поглављу под називом „Друштвено-политички контекст развоја организованих поклоничких путовања у Србији" дефинисани су најважнији друштвени, политички и економски процеси и промене које су довеле до развоја праксе организованих ходочашћа какву данас познајемо. Представљање ових промена неопходно је за разумевање контекста у коме крајем двадесетог века долази до отворенијег испољавања религиозности припадника Српске православне цркве и до инструментализације праксе ходочашћа од стране различитих организатора.

Са четвртим поглављем под називом „Поклоничка путовања у манастире Српске православне цркве" започиње презентација и интерпретација етнографске грађе која је прикупљена током истраживања. Први део овог поглавља бави се репрезентацијом манастира током поклоничких путовања. Пошавши од тога да није важно само како се представе конструишу, већ и ко их конструише, кандидаткиња у овом поглављу детаљно описује ко све организује поклоничка путовања, на који начин, шта је циљ тих путовања, који наративи се користе за опис манастира, а такође ставља нагласак на разлику коришћених наратива између актера који учествују у овом процесу (организатора/водича, монаштва и поклоника). У овом делу поглавља направљена је и типологија поклоника, како би се показало да поклоничке групе нису хомогене, већ се на основу више критеријума може направити подела међу њима. Пажња је посвећена улози коју поклоничка путовања имају у преношењу хришћанских порука, ширењу верског знања и размени религијског искуства. Такође, значајна пажња је усмерена на споредне или нерелигијске функције које поклоничка путовања имају у ширем друштвеном контексту, а не само за поклонике Српске православне цркве.

У наредном, петом поглављу под насловом „Представе поклоника о манастирима Српске православне цркве" кандидаткиња износи грађу која се тиче

перцепције манастира од стране поклоника. Ово поглавље је настало анализом одговора испитаника на питања из интервјуа и у њему су изложене представе које поклоници имају о манастирима Српске православне цркве. Овде је приказано на који начин и у којој мери поклоници примају поруке које им "шаљу" водичи и монаштво, а које у значајној мери утичу на начин на који поклоници перципирају одређене манастире, затим су приказане разлике у нивоу значаја који се приписује манастирима, што за последицу има разлику у посећености манастира. У поглављу је изнето шест различитих представа о манастирима које доминирају код поклоника (манастири као центри духовности, манастири као културно-историјски споменици, манастири као симболи нације, манастири као места исцељења, манастири као „оазе мира" и манастири као „кућа пријатеља"), мада код њих може бити присутна и комбинација више представа. Ово поглавље се, као и претходно, састоји од више целина (подпоглавља) у оквиру којих је кандидаткиња, поред представа, покушала да одреди на који начин се перципира разлика између манастира и цркава; да прикаже парадокс који постоји у перцепцији манастира и монаштва који у неким случајевима могу бити схваћени као нераздвојни делови целине, а у неким случајевима потпуно независни једно од другог; и, на крају, анализира се утицај представа о манастирима на одабир поклоничких дестинација.

Шесто поглавље, већ у наслову „Перцепција хијерархије манастира Српске православне цркве" открива главно питање којим се кандидаткиња бави у овом делу дисертације. Поглавље се тематски надовезује на претходно, с тим што је овде проблематизован утицај представа на концептуализацију манастира као "мањих" и "већих" светиња. Ова разлика произлази из чињенице да различити параметри дефинишу "светост" манастира, тако да је у овом поглављу издвојено оно што је кандидаткиња препознала, издвојила и дефинисала као кључно.

Седмо поглавље, под називом „Конструисање 'идентитета' манастира", посвећено је питању креирања специфичних "карактеристика" манастира по којима је препознатљив. Ово питање се наметнуло током истраживања услед чињенице да поклоници одређене манастире перципирају на исти или сличан начин и сврставају их у одређене "категорије". Делови овог поглавља посвећени су подизању нових манастира која су интензивирана током последњих неколико деценија, односу поклоника према тој пракси, затим улози и значају сувенира који се купују током поклоничких путовања и на крају, разликама у пракси коју поклоници изводе током боравка у различитим манастирима.

У последњем, осмом поглављу, чији је наслов „Манастири и (верски) туризам” Биљана Анђелковић тематизује питање односа поклоничких путовања и (верског) туризма у Србији. Ослањајући се на водеће радове који су се бавили овим питањем, кандидаткиња поглавље започиње засебним теоријским оквиром. Полазећи од закључака ових радова она је у овом поглављу преиспитивала могућност јасног разграничења два савремена феномена, пружајући допринос разумевању врло пропусних граница између њих. На основу истраживања, Анђелковићева закључује да се однос туризма и ходочашћа може посматрати на бар два нивоа. Први ниво се односи на перспективу самих ходочасника, и на овом нивоу постоји јасно реазграничавање ходочашћа и туризма, док се други ниво односи на перспективу туристичких агенција, локалне самоуправе и државе, који су у доброј мери заслужни за пропустљивост граница ове две активности.

На крају, у „Завршним разматрањима“ кандидаткиња сумира резултате и закључке из претходних поглавља, са посебним освртом на процену реалног утицаја који поклоничка путовања имају у обликовању представа о манастирима Српске православне цркве. Кандидаткиња на овом месту указује на могућности покретања нових питања и отварање тема које заслужују додатна истраживања и промишљања.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Докторска дисертација Биљане Анђелковић представља самостално и оригинално научно дело, засновано на вишегодишњим, исцрпним истраживањима. Дисертација контекстуализује развој праксе организованих поклоничких путовања у манастире Српске православне цркве и испитује утицај ове праксе на конструисање представа о манастирима код поклоника. Научни допринос који теза остварује огледа се у отварању новог истраживачког поља коме из етнолошке и антрополошке перспективе до сада није приступано. Такође, ова теза представља допринос постојећим истраживањима религиозности и праксе литургијских верника Српске православне цркве, који су у недовољној мери истражени у досадашњим истраживањима.

6. Закључак:

На основу увида у докторску дисертацију *ПОКЛОНИЧКА ПУТОВАЊА: АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРЕДСТАВА О МАНАСТИРИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ КОД ПОКЛОНИКА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА*, комисија констатује да је кандидаткиња у потпуности одговорила на тему. Дисертација кандидаткиње Биљане Анђелковић представља оригинално и самостално научно дело, које даје научни допринос етнологији и антропологији, као и другим друштвено-хуманистичким наукама, док је емпиријско истраживање јасно конципирано, а значајан етнографски материјал касније адекватно аналитички обрађен. Написана докторска дисертација је у складу с одобреном темом и испуњава све формалне, садржинске и квалитативне услове представљене у нормативним актима. Имајући све поменуто у виду, Комисија предлаже Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду да одобри усмену одбрану докторске дисертације Биљане Анђелковић.

У Београду,

Комисија:

проф.др Данијел Синани,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

проф.др Лидија Радуловић,
Филозофски факултет Универзитета у Београду

др Александра Павићевић,
Научни саветник, Етнографски институт у Београду